

Комарницький О.Л.

*здобувач кафедри загально-правових дисциплін
Донецький юридичний інститут Міністерства внутрішніх справ України*

СОЦІАЛЬНА ЗУМОВЛЕНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ СУДОВОГО ШТРАФУ ЯК ЗАХОДУ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ КРИЗЬ ПРИЗМУ КОМПАРАТИВІЗМУ

Цільове призначення та практичне застосування окремих предметно-регулятивних норм сучасного кримінального права більшості інших держав неможливо уявити поза визначеними фундаментальними соціальними завданнями, виконання яких безпосередньо або ж опосередковано пов'язано з перманентним відтворенням духовно здорових, матеріально продуктивних, усебічно розвинених і всебічно відповідальних представників соціуму.

Однак якщо в попередні історичні епохи фундаментальне й нерідко безальтернативне цільове соціально-функціональне призначення норм кримінального права полягало лише в громадському і юридичному клеймуванні, а також у тому чи іншому безпосередньому або непрямому покаранні правопорушника, зокрема за допомогою тимчасового або ж довічного карального відокремлення від життя в соціумі, то на сьогодні, поряд з виконанням карального завдання, окремі норми сучасного кримінального права більшості держав передбачають і низку можливостей / обставин для узаконеного, морально і соціально виправданого звільнення правопорушника від кримінальної відповідальності за скоєне ним правопорушення.

Таким чином, соціально-функційне призначення сучасного кримінального права полягає не тільки в нормативному, тобто в узаконеному каральному вилученні правопорушника з повноцінного соціального середовища та / або в узаконеному накладенні на нього інших каральних санкцій, а й, навпаки, у забезпеченні узаконеного звільнення правопорушника від кримінальної відповідально-

сті і, таким чином, в узаконеному незалученні останнього в систему пенітенціарних установ.

Крім відомих різних фундаментальних обставин, що мали місце та / або були встановлені під час досудового розслідування і судового розгляду кримінальної справи, які законно звільняють правопорушника від кримінальної відповідальності, і нормативізованих у межах джерел сучасного кримінального права великої кількості сучасних держав, на окрему науково-дослідну увагу заслуговують новітні предметно-регулятивні положення сучасного кримінального права незначної кількості держав, що передбачають законне й повне звільнення правопорушника від кримінальної відповідальності внаслідок сплати ним судового штрафу.

Смислова соціальна цілісність і практична соціальна цінність призначення / застосування судового штрафу полягають, крім іншого, у чіткій нормативізації необхідності попереднього та / або подальшого здійснення правопорушником певних соціальних, моральних, ціннісних, матеріальних і різних інших дій, факт скоєння яких нормативно дає правопорушнику змогу сплатити судовий штраф і бути звільненим від понесення того чи іншого кримінального покарання і, таким чином, бути звільненим від кримінальної відповідальності в цілому.

Власне, саме тому надзвичайно актуальним і важливим є дослідницьке визначення й дослідницький розгляд взаємопов'язаних складників соціальної зумовленості судового штрафу, що являє собою інший запобіжний захід кримінально-правового характеру.

Необхідне здійснення новітніх наукових досліджень у межах аналізованої окремої й цілісної проблематики сучасного кримінального права являє для вчених-правознавців, юристів-практиків, а також уповноважених законодавців і посадових осіб можливість розробляти і вносити ґрунтовні проєкти корисних, новаторських законодавчих поправок, спрямованих на прогресивне й водночас зважене реформування відповідних норм сучасного кримінального права.

Слід відмітити, що у національній системі права категорія «судовий штраф» ще не знайшла свого місця. Однак, вона вже упродовжена в систему права інших держав та широко використовується у якості альтернативи ізоляційним видам покарань, а також каральному кримінально-правовому впливу.

Наприклад, доповнення Глави 11 «Звільнення від кримінальної відповідальності» Розділу IV «Звільнення від кримінальної відповідальності і від покарання» Загальної частини КК РФ статтею 76.2 «Звільнення від кримінальної відповідальності з призначенням судового штрафу» і доповнення Главою 15.2 «Судовий штраф» зі статтями 104.4 «Судовий штраф» і 104.5 «Порядок визначення розміру судового штрафу» (Розділу VI «Інші заходи кримінально-правового характеру» Загальної частини КК РФ, а також доповнення Глави 4 «Підстави для відмови в порушенні кримінальної справи, припинення кримінальної справи та кримінального переслідування» Розділу 1 «Основні положення» Частини 1 «Загальні положення» КПК РФ статтею 25.1 «Припинення кримінальної справи або кримінального переслідування у зв'язку з призначенням заходу кримінально-правового характеру у вигляді судового штрафу» спочатку і переважно мало на меті істотне поліпшення соціальної структури російського суспільства за допомогою виведення зі сфери кримінального закону, тобто зі сфери кримінальної відповідальності, у цілому 300 тис. осіб [1, с. 25].

Ознаки соціальної зумовленості інших заходів кримінально-правового характеру в цілому полягають у тому, що такі заходи не пов'язані з певними правообмеженнями й не мають каральної властивості, а спрямовані, перш за все, на відновлення порушених суспільних відносин і запобігання вчиненню нових злочинів; такі заходи не є відплатою за скоєний злочин і не пов'язані з заподіянням страждань особі, яка вчинила злочин [1, с. 25].

Таким чином, має місце нормативізація саме соціальної відповідальності правопорушника перед потерпілою особою й державою, і нормативізація власне відповідних такій соціальній відповідальності необхідних подальших соціальних дій правопорушника.

Не меншу соціальну значимість має й нормативний облік судом ступеня тяжкості вчиненого такою особою правопорушення. Тобто можливість звільнення правопорушника від кримінальної відповідальності й виплати ним судового штрафу допускаються, якщо має місце правопорушення невеликої або середньої тяжкості [2].

Найважливіше соціальне й нормативне значення має також, наприклад, й облік ступеня попередньої законслухняності правопорушника, іншими словами попередньої соціально адекватної поведінки правопорушника, котрий постав перед судом. Тому, звільнення правопорушника від кримінальної відповідальності і призначення їй судового штрафу можливі, якщо такий правопорушник саме вперше вчинив злочин невеликої або середньої тяжкості.

Також, наприклад, згідно з ч. 1 і п. 1 ч. 2 ст. 86 КК Республіки Білорусь, особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності з притягненням до адміністративної відповідальності, що передбачає, своєю чергою, виплату такою особою штрафу, якщо така особа, серед іншого (тобто також відшкодувала шкоду або іншим чином загладила заподіяну злочином шкоду, і виправлення такої особи можливе без застосування до неї покарання або інших заходів кримінальної

відповідальності), уперше вчинила злочин, який не становить великої суспільної небезпеки, менш тяжкий злочин [3].

Аналогічними є й нормативні положення ч. 1 і п. а) ч. 2 ст. 55 КК Республіки Молдова, відповідно до яких особа, яка вперше вчинила незначний злочин або злочин середньої тяжкості, за винятком передбачених статтями 181, 256, 303, 314, частинами (1) і (1) статті 326, частиною (1) статті 327, частиною (1) статті 328, частиною (1) статті 332, частиною (1) статті 333, частинами (1) і (2) статті 334, частиною (1) статті 335 та частиною (1) статті 335, може бути звільнена від кримінальної відповідальності з притягненням до відповідальності за правопорушення у випадках, якщо вона визнала провину, відшкодувала завдані злочином збитки і якщо встановлено, що її виправлення можливе без притягнення до кримінальної відповідальності [4].

Згідно ж з п. 1 ч. 2 ст. 86 КК Республіки Білорусь, сума штрафу може складати від п'яти до тридцяти базових величин; згідно ж п. а) ч. 2 ст. 55 КК Республіки Молдова, сума штрафу може становити до 500 умовних одиниць [3].

У цілому ж, як ми бачимо, зміст наведених статей КК Республіки Білорусь і КК Республіки Молдова, незважаючи на відсутність у них аналогічного поняття «судовий штраф», відтворює очевидну нормативну і, таким чином, соціально орієнтовану перекваліфікацію форми правової відповідальності, яка настає внаслідок вчинення певного правопорушення, що, однак, передбачає сплату правопорушником штрафу як такого й подальше повне звільнення такого правопорушника саме від кримінальної відповідальності.

Слід відмітити, що у науці кримінального права під іншими заходами кримінально-правового характеру прийнято розуміти частину кримінально-правових заходів, які виступають формою реалізації кримінальної відповідальності (тобто правовим наслідком скоєння злочину). Такі заходи є примусовими, їх може призначити тільки суд щодо особи, яка вчинила злочин. Цілком правомірне питання:

чи відповідає судовий штраф ознакам інших заходів кримінально-правового характеру? Відповідаючи на нього, відзначимо, що, судовий штраф не є формою реалізації кримінальної відповідальності. Кримінальна відповідальність у цьому випадку залишається нереалізованою, вона штучно переривається, не отримавши логічного, природного завершення [1, с. 25-26]. Оскільки судовий штраф застосовується тільки в разі звільнення особи від кримінальної відповідальності, то вважаємо, що більш правильно і обґрунтовано судовий штраф вважати видом звільнення від покарання. У цьому випадку кримінальна відповідальність була б реалізована і судовий штраф відповідав критеріям інших заходів кримінально-правового характеру.

Вважаємо, що неминуче накладення на правопорушника того чи іншого кримінального покарання і його невідворотне притягнення, таким чином, власне до кримінальної відповідальності є природною, впорядкованою і надзвичайно необхідною реакцією, рефлексією соціуму в цілому. Сама відповідна кримінально-правова норма, що передбачає, своєю чергою, подальше звільнення засудженого правопорушника від відбування / несення того чи іншого призначеного йому судом кримінального покарання, у цьому випадку, наприклад, мова могла б йти, таким чином, про заміну позбавлення волі виплатою правопорушником власне судового штрафу, продукує ознаки саме соціально гуманного поведіння з правопорушником, що продемонстрував однак, зі свого боку, ознаки повернення до соціально адекватної поведінки й бажання повернутися в нормальне соціальне середовище й у подальшому вести законослухняний спосіб життя.

Соціальна зумовленість кримінально-правової норми щодо можливості / необхідності / бажаності призначення судового штрафу відтворюється / може відтворюватися також завдяки нормативізації низки очевидних обставин і наслідків здійснення того чи іншого правопорушення.

З одного боку, шкоду відшкодувати неможливо, оскільки в зовнішньому світі, об'єктивно шкода / збиток не виражений, фізично, матеріально він не спостерігається. З іншого боку, кримінально-правова шкода, на його думку, не завжди виражається в матеріальному прояві. Кримінально-правова шкода може містити в собі й сам факт посягання на суспільні відносини, інакше кажучи, кримінально-правову шкоду слід розглядати як здатність діяння спричинити негативні зміни в соціальній діяльності. Тому, винний може заглидити заподіяну шкоду вчиненням дій, протилежних (зворотних) злочинним [5, с. 136].

Таким чином, у згаданих теоретичних підходах також відтворюється, з одного боку, необхідність нормативізації невідвротної соціальної й матеріальної відповідальності правопорушника перед державою і суспільством, а з іншого – нормативізується необхідність повного звільнення правопорушника від кримінальної відповідальності в разі відсутності будь-якої матеріальної та / або моральної шкоди державі, суспільству в цілому та / або приватним і / або юридичним особам.

Особливо соціально значущою й соціально гуманною видається, на наш погляд, нормативізація першої правової підстави для призначення судового штрафу (коли немає потерпілого і немає кому відшкодувати заподіяну злочином шкоду). У такому випадку сучасне кримінальне право окремих держав передбачає необхідність незастосування до правопорушника, перш за все, звичайно, до правопорушника, який вперше вчинив злочин невеликої або середньої тяжкості, будь-якого саме кримінального покарання й звільнення такого правопорушника від кримінальної відповідальності в цілому.

Соціальна зумовленість та соціально-функційне цільове призначення інших заходів кримінально-правового характеру, у цьому випадку соціальна зумовленість і соціально-функційне цільове призначення власне судового штрафу, полягають також у сприянні

подальшій позитивній, законослухняній посткримінальній поведінці правопорушника.

У разі несплати судового штрафу рішення про звільнення від кримінальної відповідальності підлягає беззастережному скасування й громадянину на загальних підставах буде призначено покарання. Тим часом, причиною несплати може виявитися все та ж крайня бідність. Не виключений і інший несприятливий результат звернення до розглядуваного заходу кримінально-правового характеру. Прагнення оплатити штраф з тим, щоб уникнути кримінальної відповідальності, може підштовхнути матеріально нужденних осіб на вчинення нових корисливих злочинів [6, с. 1454–1455].

Набагато більш змістовно розвиненими і набагато більш соціально орієнтованими видаються, наприклад, серед іншого, нормативні положення ст. 86 КК Республіки Білорусь, у ч. 2 якої передбачена можливість вибору судом одним із заходів, на підставі якого кримінальна відповідальність буде замінена на адміністративну: 1) штрафу в межах від п'яти до тридцяти базових величин; 2) виправних робіт на строк від одного до двох місяців з відрахуванням двадцяти відсотків із заробітку; 3) адміністративного арешту на строк до п'ятнадцяти діб; 4) позбавлення спеціального права на строк від трьох місяців до трьох років [6, с. 1455].

Аналогічним, проте змістовно менш варіативним є нормативне положення ч. (2) ст. 55 КК Республіки Молдова. Згідно з п. б) ч. (2) ст. 55 КК Республіки Молдова, звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставі ч. (1) зазначеної ст. може бути здійснено також за допомогою застосування до такого особи адміністративного арешту на термін до 30 днів [4].

Таким чином, взаємопов'язаними складниками соціальної зумовленості судового штрафу, що являє собою інший захід кримінально-правового характеру, є такі:

– судовий штраф, як інший захід кримінально-правового характеру, відтворює інсти-

тут невідвортної соціальної відповідальності правопорушника перед державою, соціумом і потерпілою особою;

– судовий штраф як інший захід кримінально-правового характеру продукує узаконене звільнення правопорушника від кримінальної відповідальності й соціально гуманне поводження з правопорушником, що мають своїми фундаментальними цілями повернення такого правопорушника до нормального соціального середовища й узаконену незалученість такого правопорушника в систему пенітенціарних установ;

– судовий штраф, як інший захід кримінально-правового характеру, заснований на імперативному нормативному й соціальному

обліку ступеня тяжкості вчиненого правопорушення та ступеню попередньої законслухняності правопорушника;

– судовий штраф як інший захід кримінально-правового характеру нормативно відтворює необхідність здійснення правопорушником обов'язкових подальших соціальних, моральних, ціннісних, матеріальних і різних інших дій, спрямованих на відшкодування матеріальної та / або моральної шкоди та / або інше загладження заподіяної злочином шкоди;

– судовий штраф як інший захід кримінально-правового характеру являє собою захід не карального, а альтернативно-примусового, виховного, попереджувального й соціально-профілактичного характеру.

Анотація

У статті досліджено соціальну зумовленість застосування судового штрафу як заходу юридичної відповідальності. Проаналізовано законодавство зарубіжних країн. Обґрунтовано, що смислова соціальна цілісність і практична значущість застосування судового штрафу полягають, крім іншого, у чіткій нормативізації необхідності попереднього та подальшого здійснення правопорушником певних соціальних, моральних, ціннісних, матеріальних і різних інших дій, факт скоєння яких нормативно дає правопорушнику змогу сплатити судовий штраф і бути звільненим від понесення того чи іншого кримінального покарання і, таким чином, бути звільненим від кримінальної відповідальності в цілому.

Робляться окремі висновки про систему взаємопов'язаних складників соціальної зумовленості судового штрафу. Зокрема, судовий штраф, як інший захід кримінально-правового характеру, відтворює інститут невідвортної соціальної відповідальності правопорушника перед державою, соціумом і потерпілою особою. Судовий штраф як інший захід кримінально-правового характеру продукує узаконене звільнення правопорушника від кримінальної відповідальності й соціально гуманне поводження з правопорушником, що мають своїми фундаментальними цілями повернення такого правопорушника до нормального соціального середовища й узаконену незалученість такого правопорушника в систему пенітенціарних установ. Судовий штраф, як інший захід кримінально-правового характеру, заснований на імперативному нормативному й соціальному обліку ступеня тяжкості вчиненого правопорушення та ступеню попередньої законслухняності правопорушника. Судовий штраф як інший захід кримінально-правового характеру нормативно відтворює необхідність здійснення правопорушником обов'язкових подальших соціальних, моральних, ціннісних, матеріальних і різних інших дій, спрямованих на відшкодування матеріальної та / або моральної шкоди та / або інше загладження заподіяної злочином шкоди. Судовий штраф як інший захід кримінально-правового характеру являє собою захід не карального, а альтернативно-примусового, виховного, попереджувального й соціально-профілактичного характеру.

Ключові слова: судовий штраф, соціальна зумовленість, суспільна значущість, норма права, механізм правового регулювання.

Komarnytskyi O.L. Social conditionality of the application of a court fine as a measure of legal responsibility through the prism of comparativism

Summary

The article examines the social conditionality of the application of a court fine as a measure of legal responsibility. The legislation of foreign countries is analyzed. It has been substantiated that the semantic social value and practical significance of the application of a court fine lie in the clear normative need for the preliminary and subsequent implementation by the offender of certain social, moral, value, material and various other actions, the fact of which, normatively, gives the offender the opportunity to pay a court fine and be exempted from carrying a particular criminal punishment and thus be exempted from criminal liability in general.

Separate conclusions are made about the system of interrelated components of the social conditionality of the court fine. In particular, a judicial fine, as another measure of a criminal-legal nature, reproduces the institution of inevitable social responsibility of the offender to the state, society and the victim. A judicial fine as another measure of a criminal-legal nature produces legalized release of the offender from criminal liability and socially humane treatment of the offender, which have as their fundamental goals the return of such an offender to a normal social environment. A court fine, as another measure of a criminal-legal nature, is based on an imperative normative and social consideration of the severity of the offense and the degree of preliminary law-abidingness of the offender. A court fine as another measure of a criminal-legal nature normatively reproduces the need for the offender to carry out mandatory further social, moral, value, material and various other actions aimed at compensation for material and / or moral harm and / or other mitigation of the harm caused by the crime. A court fine as another measure of a criminal-legal nature is not a punitive, but an alternative-compulsory, educational, preventive and social-preventive measure.

Key words: court fine, social conditionality, social significance, rule of law, mechanism of legal regulation.

Список використаних джерел:

1. Мартыненко Н.Э., Мартыненко Э.В. Судебный штраф как иная мера уголовно-правового характера. *Труды Академии МВД России*. 2017. № 1 (41). С. 24–27.
2. Уголовный Кодекс Российской Федерации. URL: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=LAW&n=217904&fld=134&dst=1911,0&rnd=0.677564401074263#0>.
3. Уголовный Кодекс Республики Беларусь. URL: <http://pravo.kulichki.com/vip/uk/00000007.htm#g12>.
4. Уголовный Кодекс Республики Молдова . URL: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=331268&lang=2>.
5. Екимов А.А. Назначение судебного штрафа как основание для освобождения от уголовной ответственности. *Актуальные проблемы права : материалы V Междунар. науч. конф.* (г. Москва, декабрь 2016 г.). М. : Издательский дом «Буки-Веди», 2016. С. 135–137.
6. Лобанова Л.В. и Мкртчян С.М. К вопросу о совершенствовании системы уголовно-правовых средств поощрения позитивного посткриминального поведения лиц, совершивших преступления корыстной направленности, с учётом зарубежного правотворческого опыта. *Право и политика*. 2016. № 12 (204). С. 1452–1457.